

การประสานเครือข่ายทางสังคมในการอนุรักษ์มรดกโลกทางวัฒนธรรม: ศึกษากรณีนครประวัติศาสตร์ภาคกลาง

Social Network Cooperation in World Cultural Heritage Conservation: A Case Study of the Historical City in Central Region

ปกรณ์ กำลังเอก / Pakorn Kamlang-ek

นิสิตหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิตทางสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง

Doctor of Philosophy Program in Social Sciences, Ramkhamhaeng University

วันที่รับบทความ 6 พฤษภาคม 2564 / แก้ไขบทความ 22 มิถุนายน 2564 / ตอรับบทความ 9 กรกฎาคม 2564

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ (1) เพื่อศึกษาบริบทเครือข่ายพื้นที่มรดกโลกทางวัฒนธรรม นครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา (2) เพื่อศึกษากระบวนการมีส่วนร่วมทางสังคมในการอนุรักษ์มรดกโลกทางวัฒนธรรม นครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา (3) เพื่อศึกษารูปแบบและการดำเนินการในการประสานเครือข่ายทางสังคม ตลอดจนความเข้มแข็งของเครือข่ายทางสังคมในการอนุรักษ์มรดกโลกทางวัฒนธรรม นครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา (4) เพื่อศึกษาแนวทางในการเพิ่มศักยภาพการประสานเครือข่ายทางสังคมในการอนุรักษ์มรดกโลกทางวัฒนธรรม นครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา การวิจัยครั้งนี้ใช้การวิจัยเชิงคุณภาพ

ผลการวิจัยพบว่า 1) นครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยาเป็นพื้นที่พิเศษ เพราะมีการดำเนินกิจกรรมของผู้คนทับซ้อนบนพื้นที่โบราณสถาน ดังนั้นจึงต้องมีการอนุรักษ์ควบคู่ไปกับการพัฒนา โดยมีหน่วยงานที่เกี่ยวข้องหลายหน่วยงานทั้งจากส่วนกลางและส่วนท้องถิ่น ซึ่งแต่ละหน่วยงานมีกฎหมายเฉพาะ มีระเบียบ และข้อบัญญัติ เป็นเครื่องมือในการดำเนินการตามหน้าที่ของตน ซึ่งการดำเนินงานจะต้องอยู่ภายใต้แผนแม่บทโครงการอนุรักษ์และพัฒนานครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา 2) ภาครัฐเปิดโอกาสให้ภาคเอกชนและภาคประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการอนุรักษ์น้อยมาก และมีเพียงบางขั้นตอนเท่านั้น 3) รูปแบบการประสานเครือข่ายทางสังคมเป็นรูปแบบที่ภาครัฐมีอำนาจเบ็ดเสร็จในการดำเนินการอนุรักษ์ อีกทั้งเครือข่ายทางสังคมในการอนุรักษ์มรดกโลกทางวัฒนธรรม นครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา ไม่มีความเข้มแข็ง 4) แนวทางในการเพิ่มศักยภาพการประสานเครือข่ายทางสังคมในการอนุรักษ์มรดกโลกทางวัฒนธรรม นครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา มีแนวทาง 4 ประเด็น ได้แก่ (1) ประเด็นมาตรการทางกฎหมาย ควรมีการปรับปรุงกฎหมายที่มีความซ้ำซ้อน และไม่ทันต่อกาลสมัย ทั้งเสนอให้มีการจัดตั้งองค์กรพิเศษในการบริหารจัดการนครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา (2) ประเด็นการอนุรักษ์ ควรเพิ่มจำนวนอาสาสมัครในการอนุรักษ์มรดกของชาติ (3) ประเด็นการส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์อย่างยั่งยืน โดยหน่วยงานที่เกี่ยวข้องต้องเร่งเผยแพร่ความรู้ในการอนุรักษ์ให้แก่ภาคประชาชน และ (4) ประเด็นการเสริมสร้างการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ ภาครัฐควรเปิดโอกาสให้ภาคประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ในทุก ๆ ขั้นตอน

คำสำคัญ : การประสานเครือข่ายทางสังคม การอนุรักษ์มรดกโลกทางวัฒนธรรม นครประวัติศาสตร์
ภาคกลาง

Abstract

This research purposes (1) to study a context of network on the world cultural heritage site of Historic City of Ayutthaya. (2) to study a social participatory process on preserving the world cultural heritage of Historic City of Ayutthaya (3) to study a model and proceeding of social network on preserving the world cultural heritage of Historic City of Ayutthaya and (4) to study a guidance to increase a potential cooperation in order to establish networking on preserving the world cultural heritage of Historic City of Ayutthaya with a qualitative research.

The results revealed that: 1) Historic City of Ayutthaya was the special area due to human activities conducted on this archaeological site, therefore it should be preserved and developed by the central and local agencies concerned, each of agency have specific laws, rules and regulations to follow their duties. Such actions should be depend on the master plan of preserving and developing the Historic City of Ayutthaya. 2) The government sector has insufficiently facilitated private sector and civil society to participate in preservation whereas only a few parts have been done. 3) Model of social networking was completely controlled by the government sector in terms of preservation and social network in preserving the world cultural heritage of historic city of Ayutthaya was incompetent. 4) Guidance to increase a potential cooperation in order to establish social network encompassing 4 solutions as follow : (1) legal issue, the redundant law and the outdated law should be improve and special organization should be set up for governance the Historic City of Ayutthaya (2) conservation issue, the number of volunteer to help preservation should be increase (3) promote learning for sustainable conservation issue, the concerned government sector should give conservation knowledge to public sector and (4) empowering the participation of conservation issue, the government sector should provide opportunity to public sector for participate every operation procedure of conservation.

Keywords: Social network cooperation, world cultural heritage conservation, the historical city in central region

1. ที่มาและความสำคัญของปัญหา

ในปี พ.ศ. 2534 (ค.ศ.1991) การประชุมคณะกรรมการมรดกโลก (World Heritage Committee) ครั้งที่ 15 ณ เมืองคาร์เทจ (Carthage) ประเทศตูนิเซีย (Tunisia) คณะกรรมการมรดกโลกพิจารณาให้แหล่งวัฒนธรรมและธรรมชาติของไทย จำนวน 3 แห่ง ได้แก่ อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย-ศรีสัชกาลาย-กำแพงเพชร อุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา และเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าห้วยขาแข้ง-ทุ่งใหญ่นเรศวร เป็นมรดกโลก ถัดมาในปี พ.ศ. 2535 (ค.ศ.1992) การประชุมคณะกรรมการมรดกโลกครั้งที่ 16 ณ เมืองซานตาเฟ (Santafe) รัฐนิวเม็กซิโก (New Mexico) ประเทศสหรัฐอเมริกา (America) คณะกรรมการมรดกโลกได้พิจารณาให้แหล่งมรดกทางวัฒนธรรมของไทยได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นมรดกโลกอีกหนึ่งแห่ง คือ แหล่งโบราณคดีบ้านเชียง และในการประชุมคณะกรรมการมรดกโลกครั้งที่ 29 พ.ศ. 2548 (2008) ณ เมืองเดอร์บัน (Durban) ประเทศแอฟริกาใต้ (South Africa) อุทยานแห่งชาติทับลาน เขาใหญ่ ปางสีดา ตาพระยา และเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าดงรัก ได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นมรดกโลกทางธรรมชาติ ภายใต้ชื่อ ผืนป่าดงพญาเย็น-เขาใหญ่ ซึ่งการที่แหล่งวัฒนธรรมใดจะได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นมรดกโลกนั้น เป็นเรื่องที่ยากยิ่ง แหล่งวัฒนธรรมนั้นจะต้องมีคุณสมบัติอันวิเศษซึ่งมีความสำคัญต่อมนุษยชาติอย่างเอกอุ โดยคณะกรรมการมรดกโลกมีหลักเกณฑ์ในการพิจารณาขึ้นทะเบียนมรดกโลกอย่างเคร่งครัด 6 หลักเกณฑ์ (UNESCO, 1972)

จากการศึกษาข้อมูลเบื้องต้นจากหน่วยงานและแหล่งข้อมูลที่เกี่ยวข้องพบว่า มรดกโลกทางวัฒนธรรมของไทยกำลังประสบปัญหาความสูญสลายเสื่อมโทรมมีมูลเหตุสำคัญหลายประการ ได้แก่ สภาพภูมิอากาศ เช่น น้ำฝนปริมาณมากทำให้เกิดความชื้นในตัวโบราณสถาน มีผลให้แนวอิฐ หิน ที่เชื่อมต่อกันของตัวโบราณสถานหลุดแยกจากกัน อีกทั้งอุณหภูมิที่แตกต่างกันทำให้เกิดการขยายตัวและหดตัวของวัสดุก่อสร้างเป็นเหตุให้เสื่อมสภาพ การเปลี่ยนแปลงทางภูมิศาสตร์ เช่น การเปลี่ยนทางเดินของแม่น้ำ การกัดเซาะตลิ่ง การงอกขึ้นของแผ่นดิน ภัยพิบัติทางธรรมชาติ ดังเช่นที่ผ่านมาในปี พ.ศ. 2554 เกิดอุทกภัยครั้งใหญ่ ส่งผลให้โบราณสถานในเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยาเสียหายยับเยิน เกิดการทรุดตัวของแผ่นดิน ยังส่งผลให้โบราณสถานถล่มลงมาได้ นอกจากนี้สาเหตุจากฝีมือมนุษย์ เป็นตัวการสำคัญและอันตรายที่สุดต่อโบราณสถาน ก่อให้เกิดความย่อยยับจนเกินจะเยียวยา ได้แก่ การลักลอบขุดค้นสมบัติมีค่าภายในโบราณสถาน ทำให้โบราณสถานเกิดโพรง ส่งผลกระทบต่อความมั่นคงแข็งแรงของโครงสร้างสุดท้ายจึงพังทลายลง (กรมศิลปากร, 2550, หน้า 28-29) ทั้งการสร้างสิ่งสาธารณูปโภค สาธารณูปการล้วนแต่เป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้โบราณสถานถูกทำลาย ถึงแม้จะไม่ทำลายโดยตรงแต่การก่อสร้าง ตลอดจนการพัฒนาเมืองในด้านต่าง ๆ ล้วนมีผลเป็นการทำให้สภาพแวดล้อมโดยรวมของมรดกโลกเกิดความสูญเสีย หรือเกิดทัศนอุจาดขึ้น (ภูมิ มูลศิลป์, 2553, หน้า 120; ธาตรี มหันตรัตน์, นรินทร์ อุ้นแก้ว และคณะ, 2559, หน้า 77-89)

นอกจากนี้การที่มีหน่วยงานซึ่งมีอำนาจในการจัดการที่ซ้ำซ้อนหลายหน่วยงาน อาทิ กรมศิลปากร องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น หรือวัด ก่อให้เกิดความสับสนในการบังคับใช้กฎหมาย (ภูมิ มูลศิลป์, 2553, หน้า 119) ทั้งปัญหาสำคัญในเชิงโครงสร้าง กล่าวคือ หน่วยงานหลักในการอนุรักษ์โบราณสถาน คือ กรมศิลปากร และหน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง และประชาชน ขาดการประสานความร่วมมือ ทั้งที่มี

ความพยายามสร้างแนวร่วมในการอนุรักษ์โบราณสถานโดยจัดตั้งโครงการอาสาสมัครดูแลรักษามรดกทางศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นแต่ก็ยังไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควร (เอนก สีหามาตย์, 2544)

ผู้วิจัยตระหนักถึงปัญหาในการอนุรักษ์มรดกโลกทางวัฒนธรรม เห็นว่าการที่จะแก้ปัญหาให้ลุกล้างได้นั้นจำเป็นต้องอาศัยความเพียรพยายามร่วมกันเป็นหลัก จึงต้องการศึกษาถึงกระบวนการและปัญหาในการประสานเครือข่ายทางสังคมในการอนุรักษ์มรดกโลกทางวัฒนธรรม: นครประวัติศาสตร์ภาคกลาง การศึกษานี้จะช่วยส่งเสริมให้เกิดความเข้าใจที่ถูกต้อง ลดความขัดแย้ง และสร้างแนวทางในการแก้ปัญหาต่าง ๆ ให้สอดคล้องเป็นไปในทิศทางเดียวกัน ก่อให้เกิดประโยชน์อย่างยิ่งต่อสังคมในด้านการรักษามรดกอันล้ำค่าซึ่งแสดงให้เห็นถึงรากเหง้าแห่งมาตุภูมิ อีกทั้งบ่งบอกถึงภูมิปัญญาและความวิริยะอุสาหะของบรรพชนไทยทั้งเพื่อเป็นการธำรงศักดิ์ศรีแห่งความเป็นมรดกโลกของมรดกทางวัฒนธรรมของไทยให้ดำรงอยู่สืบไป

2.วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- 2.1 เพื่อศึกษาบริบทเครือข่ายพื้นที่มรดกโลกทางวัฒนธรรม นครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา
- 2.2 เพื่อศึกษากระบวนการมีส่วนร่วมทางสังคมในการอนุรักษ์มรดกโลกทางวัฒนธรรม นครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา
- 2.3 เพื่อศึกษารูปแบบและการดำเนินการในการประสานเครือข่ายทางสังคม ตลอดถึงความเข้มแข็งของเครือข่ายทางสังคมในการอนุรักษ์มรดกโลกทางวัฒนธรรม นครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา
- 2.4 เพื่อศึกษาแนวทางในการเพิ่มศักยภาพการประสานเครือข่ายทางสังคมในการอนุรักษ์มรดกโลกทางวัฒนธรรม นครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา

3.ระเบียบวิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่อง การประสานเครือข่ายทางสังคมในการอนุรักษ์มรดกโลกทางวัฒนธรรม: ศึกษากรณี นครประวัติศาสตร์ภาคกลาง ผู้วิจัยใช้รูปแบบการวิจัยเชิงคุณภาพซึ่งเป็นการศึกษาคุณลักษณะ ความหมาย ปรากฏการณ์หรือพฤติกรรมของมนุษย์ในสังคม จากสภาพแวดล้อมตามความเป็นจริงอย่างละเอียด โดยให้ความสำคัญแก่การตีความหมาย มุ่งทำความเข้าใจกระบวนการสร้างและธำรงไว้ซึ่งความหมาย (Rice & Ezzy, 1999, page 1)

4.สนามวิจัย

ผู้วิจัยเลือกศึกษาแหล่งมรดกโลกทางวัฒนธรรม นครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยาด้วยมูลเหตุสำคัญ คือ พื้นที่นี้เป็นพื้นที่ซึ่งประสบปัญหาการทำลายโบราณสถานมากที่สุดเมื่อเปรียบเทียบกับแหล่งมรดกโลกทางวัฒนธรรมอีกสองแหล่งในประเทศไทย ได้แก่ อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย-ศรีสัชนาลัย-กำแพงเพชร และแหล่งโบราณคดีบ้านเชียง ทั้งจากการกระทำของมนุษย์และภัยจากธรรมชาติ จนองค์การยูเนสโกเรียกร้องให้มีการปรับปรุงแก้ไขและต้องทำรายงานเสนอต่อองค์การยูเนสโก

5. ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (key informants) ในการวิจัยเชิงคุณภาพประกอบด้วย 2 กลุ่ม ดังนี้

กลุ่มที่ 1 ผู้ให้ข้อมูลสำคัญในการสัมภาษณ์เชิงลึก (in-depth interview) จำนวน 22 คน จำแนกเป็น 3 กลุ่ม ดังนี้ (1) ผู้ให้ข้อมูลสำคัญระดับนโยบาย จำนวน 8 คน (2) ผู้ให้ข้อมูลสำคัญระดับปฏิบัติการ จำนวน 6 คน (3) ผู้ให้ข้อมูลสำคัญระดับประชาชน จำนวน 8 คน

กลุ่มที่ 2 ผู้ให้ข้อมูลสำคัญในการสนทนากลุ่ม (focus group) ผู้วิจัยคัดเลือกผู้ให้ข้อมูลสำคัญจากภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาชน 14 คน เป็นผู้แทนเครือข่ายภาครัฐ จำนวน 10 คน ผู้แทนเครือข่ายภาคประชาชน จำนวน 3 คน และผู้แทนเครือข่ายภาคเอกชน จำนวน 1 คน

6. เครื่องมือวิจัย

ในการวิจัยนี้ผู้วิจัยใช้เครื่องมือวิจัย ได้แก่ แบบสัมภาษณ์เชิงลึก และประเด็นคำถามในการสนทนากลุ่ม ผู้วิจัยสร้างแบบสัมภาษณ์แบบเชิงลึกโดยประมวลจากการศึกษาแนวคิดและทฤษฎี ตลอดจนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้ข้อคำถามมีความสอดคล้องและสามารถตอบวัตถุประสงค์ได้ครบถ้วนชัดเจน จากนั้นนำไปให้ผู้ทรงคุณวุฒิ จำนวน 5 คน ตรวจสอบแบบสัมภาษณ์ โดยแบบสัมภาษณ์แบบเจาะลึกนี้มี 2 ส่วน ได้แก่ ส่วนที่ 1 ข้อมูลเกี่ยวกับคุณลักษณะทั่วไปของผู้ให้สัมภาษณ์ จำนวน 6 ข้อ ส่วนที่ 2 ข้อมูลเกี่ยวกับการประสานเครือข่ายทางสังคมในการอนุรักษ์มรดกโลกทางวัฒนธรรม: ศึกษากรณีนครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา จำนวน 6 ข้อ

ประเด็นคำถามในการสนทนากลุ่ม

ประเด็นคำถามในการสนทนากลุ่มเป็นคำถามที่มีลักษณะเป็นคำถามปลายเปิด เพื่อเปิดโอกาสให้ผู้ให้ข้อมูลสำคัญได้แสดงความคิดเห็นอย่างเป็นอิสระ โดยผู้วิจัยส่งประเด็นคำถามนี้ไปยังผู้ทรงคุณวุฒิทั้ง 5 ท่าน ชุดเดียวกับข้างต้นตรวจสอบพร้อมกับแบบสัมภาษณ์แบบเชิงลึก เพื่อใช้ตอบวัตถุประสงค์ข้อที่ 4. ศึกษาแนวทางในการเพิ่มศักยภาพการประสานเครือข่ายทางสังคมในการอนุรักษ์มรดกโลกทางวัฒนธรรม นครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา มีประเด็นคำถามที่ต้องการทราบ 4 ประเด็น ได้แก่ (1) ประเด็นการใช้มาตรการทางกฎหมาย (2) ประเด็นการอนุรักษ์และสงวนรักษา (3) ประเด็นการส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ (4) ประเด็นการจัดกิจกรรมเพื่อการส่งเสริมการอนุรักษ์อย่างยั่งยืน

7. การเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยใช้เวลาในการลงภาคสนามเป็นระยะเวลา 4 ปี เริ่มตั้งแต่ปี พ.ศ. 2559 เพื่อให้ได้ข้อมูลในเชิงลึก โดยใช้กระบวนการสัมภาษณ์แบบเชิงลึก (in-depth interview) และกระบวนการสนทนากลุ่ม (focus group) โดยก่อนลงพื้นที่ได้ปรึกษาอาจารย์ที่ปรึกษาซึ่งเคยดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมศิลปากร และเคยดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการสำนักอุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา ทำให้ผู้วิจัยได้เห็นภาพรวมและช่องทางในการดำเนินการศึกษา ตลอดจนปัญหาและอุปสรรคต่าง ๆ ที่อาจเกิดขึ้นเมื่อลงพื้นที่วิจัย จากนั้นจึงได้ลงพื้นที่โดยตั้งต้นที่สถาบันอยุธยาศึกษา ที่นี้ผู้วิจัยได้พบกับนักวิชาการศึกษาประจำสถาบัน ซึ่งได้ให้ข้อชี้แนะว่าหากจะดำเนินการศึกษาภายในพื้นที่นครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา จะต้องศึกษากับผู้ให้ข้อมูลสำคัญท่านใดบ้าง ผู้วิจัยจึงได้รับข้อมูลสำคัญและความอนุเคราะห์อันเป็น

ประโยชน์ต่องานวิจัยหลายประการ เมื่อทราบเป้าหมายผู้ที่จะให้ข้อมูลแล้วผู้วิจัยได้วางแผนและดำเนินการลงพื้นที่โดยเข้าไปแนะนำตัวอย่างไม่เป็นทางการกับผู้ให้ข้อมูลก่อน ขั้นตอนนี้ผู้วิจัยใช้เวลาอยู่นานพอสมควรเพื่อให้ผู้ให้ข้อมูลเกิดความไว้วางใจ จากนั้นได้กลับมาทำหนังสือจากทางโครงการปรัชญาดุขฎฐิบัณฑิตทางสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง เพื่อขอสัมภาษณ์และขอดำเนินการสนทนากลุ่ม แต่เนื่องจากผู้วิจัยมีข้อจำกัดในเรื่องเวลาเพราะต้องปฏิบัติราชการด้วยจึงจำต้องใช้เวลาในการลงพื้นที่เป็นเวลานานทั้งยังขาดความต่อเนื่อง เมื่อได้ข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึกเป็นที่เรียบร้อยแล้ว ผู้วิจัยจึงดำเนินการสนทนากลุ่ม การสนทนากลุ่มครั้งนี้จัดขึ้น ณ ห้องประชุมสำนักอุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา เมื่อวันที่ 31 กรกฎาคม พ.ศ.2563 เวลา 09.00 ถึง 13.30 น. โดยได้รับความอนุเคราะห์จากผู้อำนวยการสำนักศิลปากรที่ 3 และผู้อำนวยการสำนักอุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา ตลอดจนเจ้าหน้าที่สำนักอุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยาที่อำนวยความสะดวกทั้งนี้เพื่อแสวงหาแนวทางการเพิ่มศักยภาพในการอนุรักษ์มรดกโลกทางวัฒนธรรม นครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา โดยใช้วิธีการเลือกแบบเจาะจง (purposive sampling) ผู้เข้าร่วมการสนทนากลุ่มจำนวน 14 คน

8. ผลการวิจัย

จากการศึกษาบริบทเครือข่ายพื้นที่นครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยาผลการวิจัยพบว่า นครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยาเป็นพื้นที่พิเศษ เพราะมีการดำเนินกิจกรรมของมนุษย์ทับซ้อนบนพื้นที่โบราณสถาน ดังนั้นจึงต้องมีการอนุรักษ์ควบคู่ไปกับการพัฒนา โดยมีหน่วยงานที่เกี่ยวข้องหลายหน่วยงานทั้งจากส่วนกลางและส่วนท้องถิ่น ได้แก่ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา สำนักศิลปากรที่ 3 สำนักอุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา สำนักงานธนารักษ์พื้นที่ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เทศบาลนครพระนครศรีอยุธยา องค์การบริหารส่วนจังหวัดพระนครศรีอยุธยา การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย สำนักงานพระนครศรีอยุธยา ซึ่งแต่ละหน่วยงานมีกฎหมายการเฉพาะ ระเบียบ ข้อบัญญัติ เป็นเครื่องมือในการดำเนินการตามหน้าที่ของตน ซึ่งการดำเนินการเหล่านั้นจะต้องอยู่ภายใต้แผนแม่บทโครงการอนุรักษ์และพัฒนานครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา ที่ผ่านมานครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา ประสบปัญหาด้านการอนุรักษ์ ได้แก่ ปัญหาการบุกรุกพื้นที่โบราณสถาน ปัญหาการขาดบุคลากรและงบประมาณด้านการดำเนินการด้านการอนุรักษ์ ปัญหาความไม่เป็นเอกภาพในการบริหารจัดการ ปัญหาการขาดการให้ความรู้ความเข้าใจในการอนุรักษ์ ปัญหาการขาดการประชาสัมพันธ์ และปัญหาการขาดความร่วมมือในการอนุรักษ์

จากการศึกษากระบวนการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์มรดกโลกทางวัฒนธรรม นครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา พบว่า ภาครัฐเปิดโอกาสให้ภาคเอกชนและภาคประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการอนุรักษ์น้อยมาก และมีเพียงบางขั้นตอน โดยจะพบการมีส่วนร่วมในขั้นตอนการตัดสินใจวางแผนการดำเนินงานด้านการอนุรักษ์ ปรากฏในรูปของการแต่งตั้งคณะกรรมการทั้งในระดับประเทศ ได้แก่ “คณะกรรมการอำนวยการและควบคุมการดำเนินงานโครงการอนุรักษ์และพัฒนานครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา” มีรองนายกรัฐมนตรีที่กำกับดูแลกระทรวงวัฒนธรรมเป็นประธาน ส่วนในระดับจังหวัดมีการแต่งตั้ง “คณะอนุกรรมการบริหารจัดการ กำกับ ควบคุมดูแลนครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา” มีผู้ว่าราชการจังหวัดเป็นประธาน และ “คณะอนุกรรมการด้านวิชาการโครงการอนุรักษ์และพัฒนานคร

ประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา” มีอธิบดีกรมศิลปากรเป็นประธาน ส่วนกระบวนการมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมด้านการอนุรักษ์ จากการศึกษาพบว่าเนื่องจากการอนุรักษ์เป็นกระบวนการที่ต้องอาศัยทั้งความรู้ตามหลักวิชาการและประสบการณ์ จึงยังคงสวอนอยู่กับกรมศิลปากรซึ่งเป็นแม่ข่ายหลัก และพบว่าสถานศึกษาโดยมหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยาเข้ามามีส่วนในการบริการวิชาการด้านการอนุรักษ์ โดยบรรจุเป็นรายวิชาไว้ในหลักสูตร และจัดกิจกรรมเสวนาในประเด็นอันเกี่ยวข้อง และการมีส่วนร่วมในผลประโยชน์จากการอนุรักษ์นั้น ผู้ได้รับผลคือผู้ประกอบการอาชีพค้าขาย และธุรกิจอื่นๆ อันเป็นผลมาจากการท่องเที่ยว โดยยังไม่พบการมีส่วนร่วมในการประเมินผล ตรวจสอบและควบคุมการดำเนินงานด้านการอนุรักษ์

จากการศึกษารูปแบบการประสานเครือข่ายทางสังคมในการอนุรักษ์มรดกโลกทางวัฒนธรรม นครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา พบว่า รูปแบบการประสานเครือข่ายทางสังคมเป็นรูปแบบที่ภาครัฐมีอำนาจเบ็ดเสร็จในการดำเนินการอนุรักษ์ โดยมีขั้นตอนการประสานเครือข่าย 2 ระดับ ได้แก่ ระดับนโยบายโดยประสานผ่านการประชุมคณะอนุกรรมการ และระดับปฏิบัติการ ผ่านทางหนังสือราชการหรือโทรศัพท์เป็นกรณีไป โดยผลของการประสานเครือข่ายยังไม่สัมฤทธิ์ผล และเครือข่ายทางสังคมในการอนุรักษ์มรดกโลกทางวัฒนธรรม นครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา ไม่มีความเข้มแข็งด้วยไม่พบสิ่งบ่งชี้ที่ส่งผลต่อความเข้มแข็งทางสังคม กล่าวคือ สมาชิกเครือข่ายทางสังคมไม่มีความใส่ใจเท่าที่ควร ทั้งไม่มีการจัดกิจกรรมประสานความสัมพันธ์ระหว่างเครือข่ายทางสังคมในการอนุรักษ์ ไม่มีการกระจายอำนาจให้สมาชิกเครือข่ายทางสังคมได้มีส่วนร่วม ตลอดจนไม่มีความต่อเนื่องในนโยบายการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ และขาดการสนับสนุนด้านความรู้ และงบประมาณ อันเป็นหัวใจหลักของการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้แก่เครือข่ายทางสังคม

จากการสนทนากลุ่มเพื่อแสวงหาแนวทางในการเพิ่มศักยภาพการประสานเครือข่ายทางสังคมในการอนุรักษ์มรดกโลกทางวัฒนธรรม นครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา สรุปแนวทางออกเป็น 4 ประเด็น ได้แก่ (1) ประเด็นมาตรการทางกฎหมาย มีการเสนอให้มีการพิจารณาพระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ. 2504 ให้มีความทันสมัยเหมาะสมแก่กาล ทั้งเสนอให้มีการตั้งหน่วยงานพิเศษเพื่อบริหารจัดการนครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา เพื่อความเป็นเอกภาพในการอนุรักษ์และพัฒนา (2) ประเด็นการอนุรักษ์และสงวนรักษา ด้วยการอนุรักษ์และสงวนรักษาเป็นเรื่องซึ่งต้องใช้ความรู้ทางวิชาการขั้นสูง ทั้งต้องอาศัยกำลังคนและงบประมาณ การเสริมศักยภาพในด้านนี้จะต้องอาศัยการให้ความรู้ และการจัดอบรมอาสาสมัครโดยอาจคัดเลือกจากกลุ่มทางเฟซบุ๊ก (Facebook) ซึ่งมีจิตสาธารณะเป็นทุน เข้ามาร่วมกันดูแลมรดกโลกทางวัฒนธรรมของชาติ (3) ประเด็นส่งเสริมการเรียนรู้ด้านการอนุรักษ์อย่างยั่งยืน มีการเสนอแนวทางให้มีการจัดกิจกรรมเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ให้ยิ่งขึ้นกว่าเดิม โดยเห็นว่ากรมศิลปากร มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา และสถานศึกษาทุกระดับชั้น ควรบูรณาการหลักสูตรร่วมกัน (4) ประเด็นการเสริมสร้างการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ เสนอให้ภาครัฐเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ในทุก ๆ ขั้นตอน ทั้งการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจวางแผนการดำเนินงานด้านการอนุรักษ์ การมีส่วนร่วมในผลประโยชน์จากการอนุรักษ์ และการมีส่วนร่วมในการประเมินผล ตรวจสอบและควบคุมการดำเนินงานด้านการอนุรักษ์ เท่าที่จะสามารถทำได้ในระดับใด

9.สรุปผลการวิจัย อภิปรายผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ

การศึกษากระบวนการมีส่วนร่วมทางสังคมในการอนุรักษ์มรดกโลกทางวัฒนธรรม นครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา พบว่า ยังไม่มีการเปิดโอกาสให้เกิดการมีส่วนร่วมอย่างจริงจัง พบการมีส่วนร่วมของเครือข่ายเพียง 3 ขั้นตอนแต่ไม่ครบทุกเครือข่ายได้แก่ การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจวางแผนการดำเนินงานด้านการอนุรักษ์ พบในรูปของการตั้งคณะกรรมการ การวางแผนแม่บทการอนุรักษ์และพัฒนานครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา โดยภาคประชาชนมิได้เข้ามามีส่วนร่วมในระดับอำนวยการนี้ ส่วนการมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมด้านการอนุรักษ์ก็เช่นกัน แต่พบว่าสถานศึกษาเข้ามามีบทบาทสำคัญในการให้ความรู้ซึ่งเป็นกระบวนการสำคัญในการอนุรักษ์ และการมีส่วนร่วมในการร่วมรับผลประโยชน์ โดยประชาชนกลุ่มที่ได้รับผลนี้มากที่สุด ได้แก่ ผู้ประกอบอาชีพค้าขาย แต่กระนั้นก็ได้สนใจที่จะเข้ามามีส่วนร่วมในการอนุรักษ์เท่าที่ควร โดยไม่พบการมีส่วนร่วมในการประเมินผล ตรวจสอบและควบคุมการดำเนินงานด้านการอนุรักษ์ ซึ่งภาครัฐควรมีการส่งเสริมให้ภาคประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในทุกกระบวนการ (วิมลลักษณ์ ชูชาติ, 2540)

จากการศึกษารูปแบบในการประสานเครือข่ายทางสังคมในการอนุรักษ์มรดกโลกทางวัฒนธรรม นครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา สรุปว่า รูปแบบการประสานเครือข่ายทางสังคมในการอนุรักษ์มรดกโลกทางวัฒนธรรม นครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยาเป็นรูปแบบที่ภาครัฐมีอำนาจเบ็ดเสร็จในการอนุรักษ์ โดยเปิดโอกาสให้ภาคเอกชน และภาคประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมน้อย ใช้รูปแบบการดำเนินการแบบราชการเต็มขั้น เป็นไปตามทฤษฎีโครงสร้างการหน้าที่ซึ่งมีความสัมพันธ์ในแนวดิ่งเชิงอำนาจเสียโดยมาก โดยภาครัฐแสดงบทบาทเป็นผู้ให้มากกว่าเป็นผู้สนับสนุน (สุทธิชัย อาภากร, 2547, หน้า 78-80) ส่วนการดำเนินการประสานเครือข่ายทางสังคมในการอนุรักษ์มรดกโลกทางวัฒนธรรม นครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา สรุปว่า เป็นการดำเนินการประสานเครือข่ายทางสังคมระดับนโยบายและระดับปฏิบัติการ ในรูปการแต่งตั้งคณะกรรมการ โดยปราศจากการเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการวางแผนหรือเสนอแนวคิดในการดำเนินงานด้านการอนุรักษ์แต่อย่างใด สอดคล้องกับทฤษฎี คุกกิงโกลด์ กาลหลง กลิ่นจันทร์และคณะ (2554) ผู้วิจัยสรุปถึงความเข้มแข็งของเครือข่ายทางสังคมในการอนุรักษ์มรดกโลกทางวัฒนธรรม นครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา ว่าไม่มีความเข้มแข็งเพราะขาดปัจจัยที่เสริมสร้างความเข้มแข็ง ได้แก่ ความใส่ใจของสมาชิกเครือข่ายทางสังคม การจัดกิจกรรมประสานความสัมพันธ์ระหว่างเครือข่าย การกระจายอำนาจให้สมาชิกเครือข่ายทางสังคมได้มีส่วนร่วม อีกทั้งความต่อเนื่องในนโยบายการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ และสุดท้ายการสนับสนุนด้านความรู้งบประมาณ ในการประสานเครือข่ายทางสังคม (ปฤดา พรหมเลิศ, 2548) และจากการแสวงหาแนวทางในการเพิ่มศักยภาพการประสานเครือข่ายทางสังคม ในการอนุรักษ์มรดกโลกทางวัฒนธรรม นครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา สรุปว่า

1.ควรเพิ่มศักยภาพในการประสานเครือข่ายโดยปรับปรุงมาตรการทางกฎหมาย ซึ่งอาจมีความล้าสมัยไม่เหมาะสมแก่กาล สอดคล้องกับ บัณฑิต ถึงลาก (2558) ที่เห็นว่า พระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ. 2504 (แก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. 2535) เป็นกฎหมายที่ใช้บังคับมาเป็นระยะเวลานานไม่สอดคล้องกับสภาพเศรษฐกิจ และสังคมในปัจจุบัน และมีลักษณะบังคับใช้ ทำให้ประชาชนมีความรู้สึกว่าโบราณสถาน โบราณวัตถุ เป็นสมบัติของรัฐตนเองและ

ชุมชนมิได้มีส่วนร่วมในความเป็นเจ้าของ (เอนก สีหามาตย์, 2544) ทั้งภายในพื้นที่นครประวัติศาสตร์ พระนครศรีอยุธยา มีหน่วยงานที่รับผิดชอบหลายหน่วยงานจึงมีกฎหมายหลายฉบับในการดำเนินงาน ทำให้ทิศทางการอนุรักษ์และพัฒนาครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยาไม่เป็นเอกภาพ จึงเสนอให้มีการจัดตั้งองค์กรพิเศษเพื่อดำเนินการอนุรักษ์และพัฒนาครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา (ชาติรี มหันตรัตน์, 2561) โดยอาจเป็นในรูปแบบขององค์กรมหาชน

2.ควรเพิ่มศักยภาพในการอนุรักษ์และสงวนรักษา โดยการส่งเสริมให้มีการจัดอบรมอาสาสมัครในการอนุรักษ์มรดกของชาติให้มีจำนวนมากกว่าเดิม โดยอาจคัดเลือกจากประชาชนที่มีการรวมกลุ่มกันบน เฟสบุ๊ก (Facebook) เพราะเป็นผู้ซึ่งมีจิตสาธารณะ และมีการดำเนินการอยู่แล้วเป็นแต่เพียงภาครัฐเสริมศักยภาพด้านองค์ความรู้

3.ควรเพิ่มศักยภาพของเครือข่ายทางสังคมโดยการส่งเสริมการเรียนรู้ด้านการอนุรักษ์อย่างยั่งยืน โดยหน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรเร่งส่งเสริมให้มีการจัดกิจกรรมเพื่อให้ความรู้แก่ประชาชน ทั้งการจัดกิจกรรม เจริญฉลองมรดกโลกในทุกปี เพื่อเป็นการส่งเสริมรายได้ของคนในพื้นที่อันส่งผลถึงความตระหนักรู้ถึงคุณค่า และความสำคัญในการอนุรักษ์นำไปสู่การมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์อย่างยั่งยืน (ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2546)

4.การส่งเสริมศักยภาพของเครือข่ายทางสังคมในด้านการเสริมสร้างการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ เมื่อกล่าวถึงปัญหาด้านการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ต้องมองย้อนกลับไปถึง การเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมของภาครัฐ ผลการศึกษายังไม่พบว่าภาครัฐเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ตามกระบวนการมีส่วนร่วม 4 ขั้นตอน ได้แก่ การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจวางแผนการอนุรักษ์ การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติงานด้านการอนุรักษ์ การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์จากการอนุรักษ์ และการมีส่วนร่วมในการประเมินผล ตรวจสอบและควบคุมการดำเนินการด้านการอนุรักษ์ (Cohen and Uphoff, 1980) ซึ่งการมีส่วนร่วมในอุดมคตินั้นสมาชิกเครือข่ายจะต้องมีอิสรภาพในการตัดสินใจจะมีส่วนร่วมหรือไม่ ทั้งจะต้องมีความเสมอภาค กล่าวคือสมาชิกเครือข่ายทุกคนจะต้องมีสิทธิเท่าเทียมกันในการแสดงความคิดเห็น และเคารพซึ่งความคิดเห็นของผู้อื่น และที่สำคัญสมาชิกเครือข่ายจะต้องมีความสามารถพอที่จะเข้าร่วมในการอนุรักษ์ (ถวิลวดี บุรีกุล และคณะ, 2552) การที่เครือข่ายภาคประชาชนจะมีความรู้ความสามารถพอที่จะเข้าร่วมกิจกรรมด้านการอนุรักษ์ได้จะต้องได้รับการส่งเสริมทั้งความรู้ ความเข้าใจอย่างถูกต้องถึงกระบวนการทั้งขั้นพื้นฐาน และขั้นสูง จึงจะสามารถแก้ปัญหาการอนุรักษ์มรดกโลกทางวัฒนธรรม นครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยาได้จริง

10. ข้อเสนอแนะ

การศึกษาการประสานเครือข่ายทางสังคมในการอนุรักษ์มรดกโลกทางวัฒนธรรม นครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะ 2 ส่วน ได้แก่ ข้อเสนอแนะที่ได้จากการวิจัย และข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

10.1 ข้อเสนอแนะที่ได้จากการวิจัย

10.1.1 ควรกำหนดโครงสร้างของเครือข่ายในการอนุรักษ์มรดกโลกทางวัฒนธรรม นครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา ให้มีลักษณะโครงสร้างเป็น “แนวระนาบ” แทนโครงสร้างเดิม

ซึ่งมีลักษณะเป็น “แนวตั้ง” เพื่อให้เกิดความกระชับในการประสานงาน สามารถใช้การประสานงานแบบไม่เป็นทางการได้

10.1.2 ควรเร่งให้ความรู้ความเข้าใจถึงความสำคัญของการเป็นเมืองมรดกโลก และสร้างความตระหนักรู้ในการมีส่วนร่วมเป็นเจ้าของมรดกโลกทางวัฒนธรรม นครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยาแก่ประชาชน

10.1.3 สำหรับปัญหาบุคลากรและงบประมาณที่มีอยู่อย่างจำกัดของภาครัฐ ควรมีการปรึกษากับองค์กรบริหารส่วนท้องถิ่นเพื่อสนธิกำลัง และงบประมาณในการดำเนินการด้านการอนุรักษ์และพัฒนา

10.1.4 ควรเสริมศักยภาพของประชาชนที่รวมกลุ่มเฟสบุ๊ค (Facebook) อย่างจริงจัง และเป็นรูปธรรม เพราะเป็นสิ่งซึ่งรัฐไม่ต้องลงทุนอะไร เป็นแต่เพียงเสริมองค์ความรู้ในการดำเนินการอนุรักษ์อย่างถูกต้องตามศักยภาพอันพึงมี

10.1.5 ควรมีการบูรณาการทางความคิดของหน่วยงานหลักทั้งสามหน่วยงาน ได้แก่ กรมศิลปากร กรมธนารักษ์ และเทศบาลนครพระนครศรีอยุธยา เพื่อกำหนดทิศทางการดำเนินงานให้เป็นเอกภาพ และเพิ่มการประสานงานในทุกระดับชั้นตั้งแต่ระดับปฏิบัติการขึ้นไปถึงระดับนโยบาย

10.1.6 ควรเร่งสร้างการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ให้สมาชิกเครือข่ายได้เข้ามามีส่วนร่วมอย่างแท้จริง ในทุกขั้นตอน โดยมีการศึกษาถึงแนวทางในการมีส่วนร่วม ประเมินความรู้ความสามารถของสมาชิกเครือข่ายเพื่อจัดกิจกรรมให้เหมาะสม ว่าจะสามารถเข้ามามีส่วนร่วมได้มากน้อยเพียงใด

10.1.7 ควรมีการจัดตั้งองค์กรรูปแบบพิเศษเพื่อบริหารจัดการนครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา โดยการสนธิกำลังจากหน่วยงานหลักที่มีอยู่เดิม หรืออาจจัดตั้งขึ้นมาใหม่ในรูปขององค์กรมหาชน

10.2 ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

10.2.1 ควรศึกษาการประสานเครือข่ายทางสังคมในการอนุรักษ์มรดกโลกทางวัฒนธรรมและธรรมชาติ ทุกแห่งในประเทศไทย เพื่อที่จะเสริมสร้างให้เกิดความเข้มแข็งของเครือข่ายทางสังคม และเพื่อให้สามารถเปรียบเทียบบริบททางสังคมที่ส่งผลต่อความสำเร็จและความเข้มแข็งของการสร้างเครือข่ายทางสังคมในการอนุรักษ์มรดกโลก

10.2.2 ควรศึกษาถึงความเป็นไปได้ในการจัดตั้งองค์กรรูปแบบพิเศษในการบริหารจัดการนครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา ตลอดจนหลักเกณฑ์ รูปแบบ วิธีการ ขอบเขตอำนาจหน้าที่ขององค์กรพิเศษในการบริหารจัดการนครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยาให้เป็นเอกภาพ

11. บรรณานุกรม

- กรมศิลปากร. (2550). **แนวทางการอนุรักษ์โบราณสถานสำหรับสงฆ์**. กรุงเทพฯ: กระทรวงวัฒนธรรม
- ถวิลวดี บุรีกุล. (2548). **การมีส่วนร่วม แนวคิดทฤษฎีและกระบวนการ**. กรุงเทพฯ: สถาบันพระปกเกล้า.
- ชาติริ มหันตรัตน์, นรินทร์ อุ่นแก้ว และคณะ. (2559). **บูรณาการองค์รวม: แนวทางคุ้มครองมรดกโลกกรณีอุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยาและเมืองโบราณ**. วารสารวิจัยราชภัฏกรุงเทพฯ, 3(2).

- ธาดรี มหันตรัตน์. (2561). รูปแบบการบริหารจัดการพื้นที่มรดกโลกแบบมีส่วนร่วมเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวนครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยาและเมืองบริวารอย่างยั่งยืน. ดุษฎีนิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต (อาชีวศึกษา การบริหารงานยุติธรรมและสังคม), มหาวิทยาลัยสวนดุสิต. บัณฑิต ถึงลาภ. (2558). ปัญหาข้อกฎหมายเกี่ยวกับโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปะวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ. 2504. รายงานการศึกษาค้นคว้าส่วนบุคคล, สถาบันพัฒนาข้าราชการฝ่ายตุลาการศาลยุติธรรม สำนักงานศาลยุติธรรม.
- ปฤดา พรหมเลิศ. (2548). การประสานเครือข่ายทางสังคมในการป้องกันอุทกภัย ในเขตลุ่มน้ำปิงตอนล่าง. วิทยานิพนธ์ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาสังคมศาสตร์ (สังคมวิทยา) บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ. (2543). กระบวนการและเทคนิคการทำงานของนักพัฒนา. กรุงเทพฯ: โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข (สรส.).
- พระมหาสุทนต์อภากโร. (2547). เครือข่าย: ธรรมชาติ ความรู้ และการจัดการ. กรุงเทพฯ: โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข (สรส.).
- ภัทรานิษฐ์ ศุภกิจโกศล, กาหลง กลิ่นจันทร์, วนธนี สุดศิริ, สาระ มีผลกิจ และ บุรพร กาบุญ. (2554). การมีส่วนร่วมของชุมชนในการบริหารจัดการแหล่งมรดกโลก กรณีศึกษา: อุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา และอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย – ศรีสัชนาลัย – กำแพงเพชร. (รายงานการวิจัย). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนดุสิต.
- ภูมิ มูลศิลป์. (2553). ความเข้าใจของกฎหมายในการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมของชาติ. วารสารสมาคมประวัติศาสตร์, 32.
- วิมลลักษณ์ ชูชาติ. (2540). การนำเสนอรูปแบบของกระบวนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้สำหรับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้. ดุษฎีนิพนธ์ดุษฎีบัณฑิตพัฒนาศึกษา, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เอนก สีหามาตย์. (2544). บทบาทการอนุรักษ์โบราณสถานของกรมศิลปากร. วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- Cohen, J. M., & Uphoff, N. T. (1980). Participation's place in rural development: Seeking clarity Through specificity. *World Development*, 8, 213-235.
- Rice, P. L., & Ezzy, D. (1999). *Qualitative research methods: A health focus*. South Melbourne, Victoria: Oxford University Press.
- UNESCO. (1972). *Convention Concerning The Protection of the world cultural and natural heritage*. Retrieved November 5, 2015, from Whc.UNESCO.org/en/conventiontext/